
La crisi del règim isabelí a Barcelona

Marició Janué i Miret*

Barcelona Quaderns d'Història, 10 (2004)

Les anàlisis recents més convincents centrades en l'etapa isabelina ens parlen de l'adhesió de la gran majoria dels barcelonins al règim liberal quan s'implantà a Espanya al començament del segon terç del segle XIX. Tanmateix, sabem que al cap de trenta anys els diversos sectors socials i tendències polítiques liberals presents a Barcelona havien deixat de recolzar aquest règim. Al llindar de la Revolució de 1868, si bé amb diferències molt notables en els plantejaments, tots ells coincidien en el convenciment que calia una transformació que ampliés la legitimitat de l'Estat i en modernitzés l'aparell.¹ Partint d'aquesta premissa, en aquest treball, ens preguntem pels factors que condicionaren aquesta desafecció dels barcelonins pel règim liberal isabelí.

Per esbrinar-los, ens ha semblat rellevant considerar-hi sis aspectes, a cadascun dels quals dediquem un apartat. En primer lloc, analitzem les característiques del model polític del liberalisme moderat i l'evolució dels seus suports polítics i socials a Barcelona. En segon lloc, abordem un tema recurrent en les discussions sobre el segle XIX català, les peculiaritats de l'estructura socioeconòmica de Barcelona i la capacitat del règim moderat per a impulsar el seu desenvolupament i temperar la conflictivitat social interna. Un altre aspecte destacat, que tractem en el tercer apartat, és l'actuació i l'eficàcia de l'administració i la hisenda públiques a la Barcelona d'aquests anys. Els tres darrers apartats els dediquem a aprofundir l'evolució de l'actitud davant el règim isabelí dels diferents sectors socials i de les diverses forces polítiques liberals a Barcelona. Així, en el quart apartat ens preguntem pels posicionaments de la burgesia industrial i els polítics conservadors. En el cinquè apartat, ens centrem en la difusió a Barcelo-

* Investigadora del Programa Ramón y Cajal, Departament d'Humanitats, Universitat Pompeu Fabra. Agraïxo a Martín Rodrigo y Alharilla i a Mercè Renom i Pulit les seves observacions a una versió anterior d'aquest text.

1. Ho hem explicat, sobretot, a Marició JANUÉ I MIRET, *La Junta Revolucionària de Barcelona de l'any 1868*, Vic, IUHJV/Eumo, 1992, i *Els polítics en temps de revolució. La vida política a Barcelona durant el Sexenni revolucionari (1868-1873)*, Vic, Eumo /Universitat de Vic, 2002.

na de les opcions polítiques liberals més radicals i en les adhesions polítiques de les classes populars. Per últim, ens interroguem sobre la progressiva pèrdua de suport a Barcelona de l'opció política liberal progressista.

En aquest context, ens interessen, també, els motius del retard del pronunciament i de la inicial manca d'entusiasme de la població de Barcelona quan, el setembre de 1868, esclatà la revolució a Cadis.

El liberalisme moderat

A Espanya, la mort de Ferran VII i la instauració de la monarquia isabelina a partir del 1833 significaren el trencament definitiu de la dinastia regnant amb l'absolutisme i l'assentament al poder d'un règim liberal.

En aquells moments, a Catalunya, i a Barcelona molt particularment, existia ja una tradició liberal, que s'havia anat forjant en les dècades anteriors de lluita contra l'absolutisme i molts dels seus trets centralitzadors. Josep Maria Fradera ha afirmat que el 1833, a Barcelona, el liberalisme formava part de la cultura política, tant de la burgesia ascendent com dels sectors populars. Aquest fet hauria facilitat que, a l'inici de l'etapa isabelina, la majoria de les opcions polítiques representades a la capital catalana coincidissin a associar la política liberal amb la idea d'un marc nacional compartit. El resultat es traduí en un considerable avenç de la nacionalització espanyola, del qual Fradera no desvincula el "doble patriotisme" practicat per la classe dominant conservadora catalana.²

Tot i això, cal matisar que, ja el 1833, el liberalisme no era un moviment uniforme. Al seu si hi havia diferents tendències manifestes, més o menys conservadores en la voluntat de restringir la participació als individus més influents, o més o menys radicals pel que fa a les demandes de democratització. Els anys següents, les esclatxes entre les diferents opcions liberals s'anaren agreujant, cosa que conduí a enfrontaments violents i al fet que el moviment s'anés fraccionant en moderats, progressistes, demòcrates, unionistes o republicans.³ Anna Maria Garcia Rovira ha insistit en la duresa dels enfrontaments dins el liberalisme aquests anys i la importància del liberalisme radical.⁴ Pel que fa a Barcelona, és

2. Josep M. FRADERA, «L'Europa revolucionària: de vassalls a ciutadans», dins Borja DE RIQUER, (dir.), *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1997, vol. VI, pàg. 57. Una síntesi de la interpretació que fa Fradera de la Catalunya liberal de les dècades de 1830 i 1840 a partir de l'anàlisi de la cultura de les classes dominants conservadores es troba a Josep M. FRADERA, «La Catalunya liberal: elements per a una reinterpretació», dins Josep M. FRADERA (coord.), *Societat, política i cultura a Catalunya 1830-1880*, Barcelona, Arxiu Històric de la Ciutat, 2002 (*Barcelona Quaderns d'Història*, 6), pàg. 7-17, especialment pàg. 16, on l'autor es reafirma en la seva teoria del "doble patriotisme" desenvolupada a Josep M. FRADERA, «El lenguaje del doble patriotismo», dins Josep M. FRADERA, *Cultura nacional en una sociedad dividida. Cataluña 1838-1868*, Madrid, Marcial Pons, 2003, pàg. 59-155 (edició original en català: 1992). Vegeu, així mateix, Josep M. FRADERA, «La política liberal y el descubrimiento de una identidad distintiva de Cataluña (1835-1865)», *Hispania*, 205 (2000), pàg. 673-702.
3. Josep M. FRADERA, «El liberalisme en els anys revolucionaris», dins Pere GABRIEL (dir.), *Història de la Cultura Catalana*, Barcelona, Edicions 62, 1995, vol. IV, pàg. 205-220.
4. Anna Maria GARCIA ROVIRA, «Significat de la revolució liberal», dins FRADERA (coord.), *Societat, política i cultura...*, pàg. 19-34, en especial pàg. 21, on es reafirma en les seves tesis de-

Taula 1. Evolució del cens electoral a Espanya

1837	2,2% (renda mínima dels electors 200 r.)
1840	3,9%
1843	4,3%
1846	0,89% (es dobla la renda mínima)
1854-1856	retorn a la llei del 1837
1856	retorn a la del 1846
1865	2,67% (inhibició dels progressistes)

Font: MARTÍ, «Moderats i progressistes (1843-1868)», dins Albert Balcells (coord.), *Història de Catalunya*, Barcelona, Salvat, 1978, vol. V, pàg. 164.

coneguda la continuada agitació en què visqué la ciutat entre 1835 i 1837 i, de nou, entre 1840 i 1843, el temps de les bullangues, on lluita política i conflictivitat laboral coincidiren.⁵

A partir de 1844, i fins al 1858, exceptuant el Bienni Progressista de 1854-1856, l'opció liberal que governà a Espanya fou la moderada i, després del Bienni, s'establí una mena de torn entre moderats i unionistes. La Constitució moderada de 1845 suprimí la sobirania nacional. L'evolució del cens electoral sobre la població espanyola d'aquests anys evidencia el caràcter censatari i summament restrictiu del liberalisme moderat, que feia que només una minoria de grans propietaris pogués participar en el sistema polític (*Taula 1*).

Pel que fa a Barcelona, després de 1845, el cens electoral quedà reduït a menys d'una tercera part, i l'any 1867 no hi figurava més enllà d'un 2,5% dels habitants. Analitzant el cens de l'any 1865, Jesús Mestre conclou que en formaven part, bàsicament, els notables de la ciutat (*Taula 2*). De la mateixa manera, el caràcter restrictiu dels censos, juntament amb el fet que els càrrecs no eren retribuïts, feia que els candidats acostumessin a ser representants dels principals sectors econòmics: propietaris, fabricants i/o comerciants. La categoria de propietari era la que més sovintejava. Mestre destaca en aquest grup l'important paper de la propietat urbana.⁶ Quant a les simpaties polítiques, sembla que propietaris i hisendats tendien al moderantisme. En canvi, les classes mitjanes, formades per menestrals, botiguers i petits fabricants, eren properes als progressistes. Fabricants i advocats oscil·laven entre ambdues tendències.⁷

senvolupades a Anna Maria GARCIA ROVIRA, *La revolució liberal a Espanya i les classes populars (1832-1835)*, Vic, Eumo, 1989. Vegeu, així mateix, Anna Maria GARCIA ROVIRA, «Los proyectos de España en la revolución liberal. Federalistas y centralistas ante la inserción de Cataluña en España», *Hispania*, 203 (1999), pàg. 1.007-1.031.

5. GARCIA ROVIRA, «Significat de la revolució...», pàg. 26.

6. Jesús MESTRE I CAMPI, *Una ciutat emmurallada...*, pàg. 221.

7. MESTRE, *Una ciutat emmurallada...*, pàg. 384. Una aproximació a la vinculació entre categoria socioprofessional i adscripció política a l'Europa liberal del segle XIX, a Maricío JANUÉ I MIRET, «Les professions burgeses a la historiografia», *L'Avenç*, 173 (1993), pàg. 8-13. Per a alguns elements de comparació entre la composició socioprofessional dels polítics barcelonins de l'etapa isabelina i els del Sexenni Revolucionari, vegeu Maricío JANUÉ I MIRET, «Los representantes políticos de Barcelona durante el Sexenio Revolucionario: elementos de cambio i continuidades», *Historia Contemporánea*, 13-14 (1996), pàg. 251-265.

Taula 2. Cens electoral de Barcelona, 1865

Propietaris	2.541	37,5%
Menestrals	895	13,1%
Botiguers	867	12,9%
Professions liberals	724	10,7%
Comerciants	709	10,4%
Fabricants	474	7,0%
Funcionaris	296	4,4%
Clergues	133	1,9%
Militars	76	1,1%
Pagesos i pescadors	69	1,0%
Total	6.784	100,0%
% electors sobre:		
població veïnal		16,5%
població total		3,7%

Font: MESTRE, *Una ciutat emmurallada al temps de la revolució industrial, Barcelona: ciutat, societat i política (1823-1859)*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1985, tesi doctoral, pàg. 207.

Amb tot, a Barcelona, que avançava en la industrialització i necessitava modernitzar l'Estat econòmicament i socialment, eren els progressistes els que acostumaven a guanyar totes les eleccions (tant a Corts com provincials i municipals), almenys fins que iniciaren el *retramiento* el 1863. Antonio Guerola, qui fou governador civil de Barcelona a mitjan dècada dels seixanta, assenyala, a la seva memòria, que el partit moderat tenia un pes molt reduït a Barcelona i que, malgrat els seguidors recaptats per la Unió Liberal, quan es formà l'any 1854, «la opinió política dominante en Catalunya era la liberal exagerada».⁸

En el mateix sentit, l'any 1861, el polític i escriptor liberal madrileny Patricio de la Escosura escrivia al capítol progressista i benestant advocat barceloní Agustí Aymar i Gelabert:

Barcelona, sin embargo, es esencialmente progresista; si sus diputados todos no pertenecen a nuestra comunión política, todos sabemos el porqué y el cómo de este fenómeno; y en honor de la verdad sea dicho, los mismos cuya elección ha patrocinado el ministerio, incluso el Sr. Permanyer, hanse mostrado mucho menos ministeriales e infinitamente mas independientes de lo que hoy es uso y costumbre.⁹

8. Antonio GUEROLA, *Memoria de mi administración en la Provincia de Barcelona como gobernador de ella desde 5 de febrero hasta 14 de julio de 1864* (Introducción y notas por Manuel Ortí), 21 agosto 1866, vol. I, pàg. 71-72. He d'agrair al professor Borja de Riquer haver disposat d'una còpia mecanografiada de la memòria.
9. BC (Biblioteca de Catalunya), Manuscrits, Papers personals i correspondència política d'Agustí Aymar i Gelabert, Carta de Patricio de la Escosura a Agustí Aymar de 9 de febrer de 1861. Advocat, propietari i gran contribuent barceloní, Aymar seria vocal de la Junta Definitiva de Barcelona a la Revolució de 1868.

Així mateix, referint-se als èxits electorals dels progressistes a Barcelona, el governador Guerola afirmava a la seva memòria que «está tan arraigada la idea que allí predomina el elemento progresista, que el Ministerio se resigna siempre a perder las elecciones, y se cree ganar cuando de cuatro distritos gana dos».¹⁰

D'altra banda, les diferències pel que fa al caràcter del liberalisme defensat per les forces polítiques barcelonines enfront de les seves homòlogues de l'Estat conduí a un progressiu distanciament envers les respectives direccions espanyoles i, de retruc, envers el règim isabelí. Un símptoma de com aquest allunyament era compartit per la major part dels barcelonins el trobem en el fet que la capital catalana protagonitzés la majoria de revoltes liberals i populars de l'etapa, tant les dels anys trenta i quaranta com les del mateix Bienni Progressista de 1854-1856.

A més de la qüestió de la reduïda participació política, Borja de Riquer ha sostingut que una de les clivelles que més incidirien en les dificultats de legitimitació de l'Estat liberal espanyol en la societat barcelonina d'aquests anys es troba en les diferents propostes coexistents sobre el model d'Estat.¹¹ Riquer ha explicat com els governs moderats espanyols imposaren un model marcadament unitarista fonamentat en la centralització del poder. En canvi, després de la fallida experiència del Bienni Progressista, entre els sectors populars de Barcelona adquiriren cada vegada més ressò els qui sostenien que el progrés de la ciutat no era possible si abans no es modificava l'estructura de l'Estat en sentit descentralitzador, federalista o municipalista. Fins i tot el liberalisme conservador barceloní, tot i l'acceptació inicial del règim isabelí, discrepà cada vegada més del projecte moderat de nació.

Les contradiccions entre els interessos dels diferents grups socials de la ciutat i la política governamental es feren cada vegada més patents, de manera que a mitjan dècada dels seixanta del segle XIX, a Barcelona, la monarquia isabelina no era recolzada per gairebé cap sector polític ni social.

Una societat conflictiva

A mitjan segle XIX, la ciutat de Barcelona era, després de Madrid, la més poblada d'Espanya i, des del punt de vista del desenvolupament econòmic, la més important (*Taula 3*).¹² Alhora, l'urbs barcelonina era la capital de la província més poblada de l'Estat.¹³ Segons el governador Guerola, la província de Barcelona era la més avançada econòmicament d'Espanya, no solament respecte a la indústria, sinó, també, en relació amb l'agricultura.

10. GUEROLA, *Memoria de mi administración...*, vol. II, pàg. 118. El governador afegia, tanmateix, que durant la seva estada a la ciutat «se había modificado algo esta situación, pero en ventaja para mí pues el retraimiento progresista facilitaba mucho el triunfo de candidatos ministeriales».

11. Borja DE RIQUER, «La formació de les noves identitats: el cas català», dins Borja DE RIQUER, *Identitats contemporànies: Catalunya i Espanya*, Vic, Eumo, 2000, pàg. 57.

12. La població de Madrid era, al final de 1869, de 298.426 habitants. En aquells moments, a Europa, les ciutats amb més de 100.000 habitants eren 65 (*El Telégrafo*, 2 desembre 1869).

13. Vegeu n. 41.

Taula 3. La població de Barcelona

1855	168.314 hab.
1860	189.948 hab.
1872	203.603 hab.

Font: Cens de 1855, citat a CERDÀ, *Noticias estadísticas referentes al plano topográfico de los alrededores de Barcelona, 1855*; censos de 1860 i 1872, a ADP (Arxiu de la Diputació de Barcelona), lligall 1.407.

Però, d'acord amb Josep Fontana, les diferències fonamentals entre Catalunya i la resta de l'Estat, que feien que els esdeveniments polítics hi prenguessin un caire diferent, no provenien solament del distint, més avançat, grau de desenrotllament de l'economia, sinó, i sobretot, dels termes en què es plantejava la lluita de classes.¹⁴ Certament, des del primer terç del segle XIX, des de Barcelona, s'havia impulsat una progressiva mecanització del procés de producció, que havia anat acompanyat de la configuració d'una burgesia industrial. A la dècada dels quaranta, aquesta burgesia industrial, conscient de l'especificitat dels seus interessos en el context d'una Espanya amb unes classes dominants amb necessitats i aspiracions bàsicament agràries, s'autoorganitzà en òrgans com ara la Junta de Fàbriques (1847) o l'Institut Industrial de Catalunya (1848).¹⁵ Paral·lelament, a redós dels canvis en les relacions de producció que havien comportat les transformacions industrials, també entre els obrers de les fàbriques s'introduí cada vegada més una presa de consciència i un llenguatge de classe que, com ha explicat Genís Barnosell, «posava èmfasi en la contradicció entre els “treballadors” i els “fabricants o mestres”».¹⁶ Així, en el període 1840-1843, fonamental quant al desenvolupament del moviment obrer a Catalunya, es constituí a Barcelona la Societat de Protecció Mútua de Teixidors de Cotó, la primera societat obrera de l'Estat que sortí a la llum, i es difongué el socialisme utòpic. Després de la Jamància, l'any 1843, tanmateix, el dictatorial capità general, baró de Meer, reprimí amb duresa el moviment obrer, que es mantingué clandestí fins al Bienni Progressista.

Amb tot, cal considerar que, a mitjan segle XIX, els obrers representaven ja un terç de la població de Barcelona ciutat¹⁷ i entorn d'una cinquena part de la del partit judicial (Taula 4). Al parer del governador Guerola, aquestes pecu-

14. Josep FONTANA LÁZARO, «Catalunya i la Revolució del 1868», *L'Avenç*, 17 (1979), pàg. 48.

15. RIQUER, «La formació de les noves identitats...», pàg. 60.

16. Genís BARNOSELL, *Orígens del sindicalisme català*, Vic, Eumo, 1999, pàg. 251, i també del mateix autor «Ideologia, política i llenguatge de classes en el primer sindicalisme, 1840-1870», dins FRADERA (coord.), *Societat, política i cultura...*, pàg. 35-49. Vegeu, així mateix, Josep M. OLLÉ ROMEU, *El moviment obrer a Catalunya 1840-1843*, Barcelona, Nova Terra, 1973; Pere GABRIEL, «El anarquismo en España», dins George WOODCOCK, *El anarquismo. Historia de las ideas y movimientos libertarios*, Barcelona, Ariel, 1979, pàg. 330-339, i Josep FONTANA, «Nacimiento del proletariado industrial y primeras etapas del movimiento obrero», dins Josep FONTANA, *Cambio económico y actitudes políticas en la España del s. XIX*, Barcelona, Ariel, 1975, pàg. 57-95.

17. El 33,04% el 1856, segons Josep BENET i Casimir MARTÍ, *Barcelona a mitjan segle XIX. El moviment obrer durant el bienni progressista*, Barcelona, Curial, 1976, vol. I, pàg. 119, que citen Cerdà.

Taula 4. El Partit Judicial de Barcelona, 1860

Propietaris i arrendataris	6.566 (2,5%)
Homes de negocis	13.548 (5%)
Comerciants	3.022
Fabricants/industrials	10.307
Arquitectes/mestres d'obres	219
Professionals liberals	8.202 (3%)
Advocats/escrivans/notaris/procuradors	709
Metges i cirurgians	379
Artistes	1.125
Farmacèutics	154
Catedràtics i professors	155
Mestres	489
Capitans de buc i mariners	5.075
Agrònoms i agrimensors	56
Veterinaris	60
Militars	8.508 (3%)
Menestrals	36.638 (14%)
Obrers i dependents	48.953 (20%)
Dependents de comerç	2.486
Empleats	1.922
Miners	245
Jornalers de fàbriques	21.778
Jornalers del camp	7.852
Servents	14.670
Total	115.849 (44% dels 263.735 habitants del partit judicial)

Font: ADP, lligall 1.407, «Censo de población de 1860. Resúmen de la inscripción general de los habitantes de esta provincia la noche del 25 al 26 de diciembre, conforme al Real decreto de 31 de octubre de 1860, formado por la Junta de la misma con presencia de los padrones y resúmenes de las juntas municipales y de partido judicial, Barcelona, 1862». Els percentatges fan referència al total de la població del partit judicial.

liars característiques quant a la composició social eren una de les causes que feien de la província de Barcelona la més conflictiva d'Espanya i, per tant, la més difícil de governar i d'administrar.¹⁸ Tal com, molt bé, observava el governador:

18. GUEROLA, *Memoria de mi administración...*, vol. I, pàg. 69.

Toda crisis fabril en Cataluña no sólo afecta a los inmensos capitales empleados en las fábricas y a la subsistencia de millares de familias, sino que puede afectar el orden público el día que se lancen a la calle, como ya ha sucedido alguna vez, veinte o treinta mil obreros sin trabajo pidiéndolo para comer.¹⁹

Certament, en aquells moments, Barcelona i el seu Pla, com a places industrials de primer ordre, s'havien convertit en concentracions humanes difícils de governar des de l'estricta preocupació per l'ordre públic.²⁰ Tot i això, el manteniment de l'ordre públic, del qual l'exèrcit esdevingué aviat instrument bàsic, sembla ser la principal inquietud de les autoritats governamentals de l'etapa a Barcelona. Precisament, un dels pocs avantatges que trobava el governador Guerola a la ciutat era l'elevat nombre de guarnició militar que s'hi localitzava. Les dades que l'enginyer i urbanista d'idees republicanes Ildefons Cerdà ofería l'any 1855 sobre la zona del terme jurisdiccional de Barcelona ocupada per militars, unes dues cinquenes parts del conjunt, confirmen plenament aquest extrem (*Taula 5*).

També reforça la idea de l'exagerada presència militar el fet que l'any 1868 la proporció soldats i forces d'ordre públic per habitant fos, al Pla de Barcelona, d'1 per cada 34 habitants i, a Catalunya, d'1 per cada 56 habitants.²¹ Tal vegada sigui

Taula 5. El terme jurisdiccional de Barcelona, 1855

a) Superfície del terme jurisdiccional de Barcelona sense comptar Gràcia i el seu terme:	13.989.942	m ²
b) Montjuïc:	4.695.623,375	m ²
c) Superfície ocupada darrerament pel servei militar de Barcelona (Ciutadella, glacis i la seva zona militar):	806.431	m ²
d) Fort de les Drassanes:	41.111,938	m ²
e) Muralles i accessoris:	752.684,737	m ²
Suma c+d+e:	1.600.227,675	m²
f) Zona militar ocupada del terme jurisdiccional de Barcelona:	8.496.771	m ²
g) De les Corts i Sarrià:	199.080	m ²
h) Gràcia:	736.176	m ²
i) Sant Martí de Provençals:	3.527.849	m ²
Suma f+g+h+i:	12.959.876	m²
Total c-i:	14.560.103,675	m²

Font: CERDÀ, *Noticias estadísticas referentes...*

19. GUEROLA, *Memoria de mi administración...*, vol. I, pàg. 174.

20. Josep M. FRADERA, «L'estabilització del sistema liberal», dins RIQUER (dir.), *Història, política, societat...*, vol. VI, pàg. 273.

21. Borja DE RIQUER I PERMANYER, «Formes i instruments de poder a la Catalunya del segle XIX», dins *Iles. Jornades de debat. El poder de l'Estat: evolució, força o raó*, Reus, Edicions del Centre de Lectura, 1993, pàg. 144-145.

aquesta una de les raons importants per explicar l'antagonisme que observava el governador Guerola entre els militars i la població.²² La repressió militar, tanmateix, no pogué impedir que la ciutat es convertís en «abrigo de todos los revolucionarios, y del centro más activo de sus trabajos, para lo cual favorece también la intermediación a Francia y a Italia de donde vienen a Barcelona emisarios, correspondencias y todo cuanto puede sostener el fervor de los revolucionarios».²³

Per a Guerola, era la necessitat de reprimir aquest 'caràcter turbulent' dels barcelonins allò que explicava la forta presència del poder militar al territori. La mateixa raó justificava l'exigència que l'estat de setge s'hi hagués de mantenir durant anys sencers. En realitat, com ha mostrat Manel Risques, de 1843 a 1868, els períodes de vigència plena dels drets garantits per la Constitució foren molt reduïts.²⁴ Conseqüentment, el capità general, qui al Pla de Barcelona disposava de més de 9.000 homes i al Principat de més de 30.000, adquirí facultats excessives que li permetien subordinar l'autoritat civil.²⁵ És sabut que aquest predomini dels militars a la política es donà també a nivell de l'Estat, la qual cosa, segons Risques, explica la instal·lació d'un fals sistema parlamentari, en el qual els *pronunciamientos* esdevingueren el mètode habitual per fer les mutacions en els equips de govern. Això hipotecà el desenvolupament de l'administració, extremament centralitzada i sotmesa als dissenys militars, i, de retruc, dels partits i el sistema polític en general, ja que els governadors civils s'especialitzaren en la fabricació dels resultats electorals en favor dels governs.²⁶

A nivell municipal, la desmobilització de la Milícia Nacional, base efectiva del poder de les institucions locals en la lluita política, afirmà la primàcia absoluta del cap polític i del capità general en els nivells reals de decisió.²⁷ La legislació sobre el règim local, que elaborà el 1845 el partit moderat i que es mantingué vigent, exceptuant el període del Bienni Progressista, fins a la Revolució de 1868, concedí a la figura que a partir de 1849 s'anomenaria governador civil àmplies prerrogatives, com ara, per exemple, la de suspendre un ajuntament, un alcalde, una diputació o qualsevol dels seus individus, mitjançant una causa greu, que era determinada segons el seu criteri.²⁸ A tall d'exemple, sabem per Joan Fuster

22. GUEROLA, *Memoria de mi administración...*, vol. III, pàg. 44. Ell, tanmateix, el valorava positivament, perquè «alejaba el peligro de la seducción, que en Andalucía es tan terrible».

23. GUEROLA, *Memoria de mi administración...*, vol. III, pàg. 40.

24. Manel RISQUES, *El govern civil de Barcelona al segle XIX: institució i acció política*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, en especial el capítol 5è, per a l'etapa 1844-1868, i el 6.3.

25. GUEROLA, *Memoria de mi administración...*, vol. I, pàg. 72.

26. RISQUES, *El govern civil de Barcelona...*, especialment cap. 6.3, i «Ordre públic i govern a Barcelona a mitjan segle XIX», *Acàcia*, 2 (1991), pàg. 93-105.

27. Sobre la Milícia, vegeu Sisínió PÉREZ GARZÓN, «Ejército nacional y milicia nacional», dins A. GIL NOVALES (ed.), *La Revolución burguesa en España. Actas del coloquio hispano-alemán celebrado en Leipzig los días 17 y 18 de noviembre de 1983*, Madrid, Universidad Complutense, 1985, pàg. 180-195, i Sisínió PÉREZ GARZÓN, *Milicia Nacional y revolución burguesa, el prototipo madrileño 1808-1874*, Madrid, CSIC, 1985. Així mateix: Francisco DUEÑAS GARCÍA, *La milicia nacional local en Barcelona durante el Trienio Liberal 1820-1823*, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, 1997, tesi doctoral; i Robert VALLVERDÚ, *El suport de la Milícia Nacional a la Revolució Burguesa a Reus 1792-1876*, Reus, Associació d'Estudis Penedesencs, 1989, 2 vol.

28. Concepción DE CASTRO, *La Revolución Liberal y los municipios españoles (1812-1868)*, Madrid, Alianza Editorial, 1979, pàg. 218-230.

Sobrepere que, dels nou consistoris que se succeïren a Barcelona entre 1843 i 1854, tres ho foren per designació governativa.²⁹

A la pràctica quotidiana, aquesta situació no es produïa sense tenir importants repercussions per a les condicions de vida dels barcelonins, i això no solament per a aquells que, també per motius polítics, anaven a parar a les presons.³⁰

Certament, la ciutat de Barcelona es convertí en el curs del segle XIX en una plaça forta molt important i es mantingué envoltada, almenys fins al Bienni Progressista, d'una línia de muralles. A més, a la seva àrea exterior, que es trobava sotmesa a la consideració de zona polèmica, no s'hi permetia aixecar construccions.³¹ D'aquesta manera, la ciutat esdevingué cada vegada més alta, més densa i insalubre, cosa que l'any 1849 feia exclamar a l'economista i polític liberal Laureà Figuerola:

Véase cómo los guarismos vienen a demostrar aquí el grito de ¡Abajo las murallas! que dan los hijos de Barcelona oprimidos por el cingulo de piedra que no les deja espacio para moverse, ni aire para respirar que no sea viciado, sin valor para ensanchar las calles, porque no falte superficie á las habitaciones, ó adquiriendo ésta, superponiendo tongadas ó capas de vivientes en los pisos que van levantando para adquirir cinco y seis planos á distinta altura, ya que les es negado obtenerlos á nivel del suelo.³²

L'any 1855, de les 168.314 ànimes censades a Barcelona, 149.905 habitaven dins el recinte emmurallat, a les quals només els pertocava disposar, per cap, de 13,50 metres quadrats.³³ De fet, segons les dades que ofereix Cerdà, Barcelona tenia a mitjan segle XIX una mortalitat de les més altes d'Europa, és a dir, una desena part més alta que la de París i el doble que la de Londres.³⁴ La mitjana de vida, que variava considerablement segons la classe social, no superava en cap dels grups els 39 anys. Fins i tot, als anys seixanta, la mortalitat fou superior a la natalitat, de manera que el creixement de la ciutat es degué solament a la immigració.³⁵ Precisament, al començament d'aquesta dècada, el mateix Cerdà reivindicà l'exemple de Barcelona per tal que poguessin trobar «holgado e

29. Joan FUSTER SOBREPÈRE, «Els regidors de Barcelona a la Dècada Moderada, 1843-1854. Composició socioprofessional i dinàmica política», en aquest mateix volum.

30. Ram aquest de les presons, d'altra banda, on, segons Guerola, «Barcelona no sobresalía, como en otros, entre las demás provincias. Sabido es, por desgracia, que en España todavía las cárceles no han entrado en el camino de reformas y mejoras que se admiran en otros países. No son generalmente más que encierros, y pasan por buenas cárceles que son seguras y no malsanas» (GUEROLA, *Memoria de mi administración...*, vol. II, pàg. 3).

31. Adolfo FLORENSA (i altres), *Ildefonso Cerdá. El hombre y su obra*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1959, pàg. 10.

32. Laureano FIGUEROLA, *Estadística de Barcelona en 1849*, Barcelona, Tomás Gorchs, 1849 (edició facsimil: Madrid, Instituto de Estudios Fiscales, 1968), pàg. 9. Figuerola seria ministre d'Hisenda el 1869-1870.

33. I. CERDÀ, *Noticias estadísticas referentes...*

34. 2,86%, segons CERDÀ, *Noticias estadísticas referentes...*

35. MESTRE, *Una ciudad emmurallada...*, pàg. 88.

higiénico albergue el gran número de familias que sólo pueden hallarlo harto mezquino y caro en demasía en el antiguo recinto de la ciudad».³⁶

Pere Pascual ha insistit en el progressiu encariment dels lloguers d'habitatges a Barcelona en aquesta etapa i en la influència que hi tenia el manteniment de les muralles.³⁷ Malgrat tot, l'enderrocament de les muralles, que s'inicià durant el Bienni Progressista, no fou definitiu fins al 1859, i el de la Ciutadella no tingué lloc fins a la Revolució del 1868. Tampoc els projectes d'eixample de la ciutat, que també s'havien començat cap al 1854, no es portarien a terme, de manera efectiva, fins després de la Gloriosa. Així, doncs, tant les muralles com la Ciutadella passaren a representar, per als barcelonins de la segona meitat del segle XIX, alhora que un fre per al progrés de la ciutat, el mite de l'opressió centralista i la dependència política. A Barcelona, la demanda del seu enderrocament la recolliren totes les opcions polítiques, des de les més conservadores fins als demòcrates. Jesús Mestre ha mostrat com aquesta demanda sovint es relacionà íntimament amb la política i serví per canalitzar reivindicacions més subtils i difoses.³⁸

L'administració injusta i ineficaç

Sense que estigui del tot deslligat de les lluites socials, tenim sobrats testimonis d'un altre element que influí en l'augment de la conflictivitat a la Barcelona d'aquests anys: la ineficàcia de l'administració i el caràcter injust socialment dels seus mecanismes de contribució i recaptació. Cal considerar que, paral·lelament a l'ampliació del camp d'actuació de l'administració pública liberal, des del primer terç del segle XIX es produí un augment substancial del volum de recaptació fiscal de l'Estat.³⁹ Aquest extrem devia ser especialment percebut a la província de Barcelona, que, a mitjan segle XIX, era la que més contribuïa a la Hisenda espanyola, a la que proporcionava una vuitena part del pressupost total de l'Estat,⁴⁰ és a dir, entorn d'un 12,5%, mentre que la seva població no arribava a significar el 5% de la del conjunt d'Espanya.⁴¹

A això, cal d'afegir que el govern moderat que accedí al poder l'any 1843 assignà la gestió d'una part molt important de les noves responsabilitats assumides

36. I. CERDÀ, *Cuatro palabras sobre el Ensanche dirigidas al público de Barcelona*, Barcelona, Narciso Ramírez, 1861. El 1859, el govern havia aprovat el seu projecte d'Eixample de Barcelona.

37. Pere PASCUAL, *Agricultura i industrialització a la Catalunya del segle XIX. Formació i desestructuració d'un sistema econòmic*, Barcelona, Crítica, 1990, pàg. 109-111.

38. MESTRE, *Una ciutat emmurallada...*, pàg. 49-51.

39. Sobre la qüestió, Josep FONTANA, *La revolución liberal (Política y Hacienda en 1833-1845)*, Madrid, Instituto de Estudios Fiscales, 1977.

40. GUEROLA, *Memoria de mi administración...*, vol. I, pàg. 188.

41. 730.804 ànimes el 1864, segons GUEROLA, *Memoria de mi administración...*, vol. I, pàg. 3. L'any 1877, la població de la província s'havia incrementat fins als 836.887 habitants. Aquest mateix any, la població de Catalunya era d'1.752.033 habitants (Josep TERMES, «La immigració a Catalunya: política i cultura», dins *Diversos Autors, Reflexions crítiques sobre la cultura catalana*, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1983, pàg. 292-293). La població d'Espanya, l'any 1860, era de 15.655.869, i la de 1877, de 16.631.869 (*Enciclopedia Espasa*).

per l'Estat, com ara l'ensenyament o el desenvolupament de les comunicacions, a les administracions locals i provincials. Així, doncs, aquestes institucions es veieren forçades a destinar, progressivament, una part més gran dels seus ingressos a finançar la iniciativa estatal, cosa que repercutí en l'augment dels seus pressupostos.⁴² Aquests se sostenien mitjançant recàrrecs, ordinaris i extraordinaris, sobre les contribucions estatals directes i indirectes i, en menor grau, amb arbitris sobre matèries no gravades per Hisenda. La circumstància comportava no poques tensions.

En aquest marc, una de les contribucions menys acceptades per la població era la dels consums, poc justos socialment.⁴³ Amb la reforma tributària d'Alejandro Mon, l'any 1845, els consums passaren, juntament amb els drets de portes, a constituir una peça bàsica en el repartiment desigual de la càrrega fiscal.⁴⁴ Es tractava d'un impost indirecte, que gravava, principalment, el vi, l'aiguardent, els licors, l'oli d'oliva, la carn, la sidra i el xacolí. El seu import era determinat per la quota que l'Estat recaptava a cada localitat –segons l'escala de població– i pels recàrrecs, sempre creixents, que les administracions local i provincial establien sobre la dita quota. Però, a més del volum a recaptar, era molt mal vista la forma com es cobrava, ja que només beneficiava els arrendadors de la recaptació, permetent-los, no solament d'obtenir uns guanys, sinó també de reforçar la seva posició comercial, crear-la i/o limitar les possibilitats dels competidors. El control que els arrendadors dels consums, sovint implicats en frau fiscal, exercien sobre el mercat local perjudicava petits botiguers i consumidors, que prengueren part activa en els diversos avalots contra aquest impost i els burots on es recaptava. L'any 1863, només a la ciutat de Barcelona, i sense comptar els recàrrecs afegits per la Diputació i l'Ajuntament, els consums aportaren a l'Estat 9.698.253 rals, cosa que venia a significar un 5,43% del consum total dels barcelonins.⁴⁵ A més, es calculava que, si no fos per les resistències a les quals el poble sempre era propens, en proporcionaria la meitat més. Si considerem la crisi econòmica que arribà al seu zenit l'any 1866, no sorprendrà que, a Barcelona, i també a altres ciutats, la crema dels burots dels consums fos una de les primeres iniciatives que prengué la població així que va esclatar la Revolució de 1868.

A part dels consums, també era fortament rebutjat el pagament de les redempcions de les quintes. De la recaptació de la redempció, se n'encarregava el conservador Consejo Provincial, que, integrat pel Governador Civil, que el presidia, i

42. Ho explica CASTRO, *La Revolución Liberal...*, pàg. 204-218.

43. Segueixo Josep M. BENAUL BERENGUER, «Política i consums. La Revolució del 68 a Terrassa», *Recerques*, 17 (1985), pàg. 73-103.

44. Encara el 1912, els consums representaven el 6,05% dels ingressos d'una família de cinc membres que tingués un ingrés diari total de 3,50 ptes.; en canvi, només el 0,60% d'un ingrés de la qual fos de 500 ptes. Vegeu *El Poble Català*, 15 de desembre de 1912, citat per Klaus-Jürgen NAGEL, *Arbeitschaft und nationale Frage in Katalonien zwischen 1898 und 1923*, Saarbrücken i Fort Lauderdale, Verlag Breitenbach Publishers, 1991 (Forschungen zu Spanien, 7), pàg. 722, n. 110. Sobre la qüestió, vegeu també Jesús MARTÍN NIÑO, *La Hacienda Española y la Revolución de 1868*, Madrid, Instituto de Estudios Fiscales, 1972, pàg. 297-316.

45. La xifra de la recaptació dels consums la dona GUEROLA, *Memoria de mi administración...*, vol. II, pàg. 124. El percentatge sobre el consum és només aproximat, ja que està calculat sobre la xifra de 178.586.721,3390 rals de billó que dona CERDÀ, *Noticias estadísticas referentes...*, per a l'any 1849.

uns vocals de nomenament reial, es finançava amb fons de la província i assumia funcions pròpies de la Diputació.⁴⁶ Les quintes tenien el seu origen al començament del segle XIX, quan les Corts de Cadis, en crear el servei militar obligatori, es veieren obligades, com a conseqüència de la penúria econòmica dels exèrcits, a acceptar l'exclusió mitjançant un donatiu, cosa que preveien momentània i que no formava part dels seus propòsits. Tot i això, a Espanya el servei obligatori no seria una realitat fins al 1912 i, mentrestant, es mantingué un sistema de reclutament, o quinta, discriminatori, que permetia l'exempció mitjançant l'aportació de substituïts o de redempció pecuniària.⁴⁷ Aquesta via feia possible a les classes acomodades d'eludir el servei militar, alhora que, al seu voltant, com ha explicat Núria Sales, es muntaven autèntics negocis, ja que deslliurar els fills de les quintes esdevingué una de les prioritats familiars.⁴⁸ Això es comprèn si considerem, entre d'altres, que les deficientes condicions higièniques en què es realitzava el servei eren una de les principals causes de l'alta mortalitat que hi havia entre els soldats. És conegut el rebuig popular que causava aquesta situació, fins al punt que la quinta es veia com "l'impost de sang dels pobres". En el curs del segle XIX, el creixement econòmic comportà que a Barcelona cada vegada més població es veí implicada en el pagament del rescat dels mossos.⁴⁹ Així, les quintes, que provocaren diferents avalots al llarg del segle XIX, com ara els de l'any 1845, foren un altre dels elements que contribuïren a l'animadversió de la població barcelonina envers l'exèrcit. Durant l'etapa isabelina, els grups polítics partidaris de modificar el règim en sentit liberalitzador empraren, com un dels reclams per assolir seguidors, la promesa de l'abolició de les quintes.⁵⁰

Però, a més de les contribucions estatals, els barcelonins aportaven altres arbitris que preservaven l'administració central d'haver d'invertir en les seves infraestructures. Un exemple el trobem en la Junta de Carreteres. Aquesta Junta es creà el setembre de 1848, arran de la Guerra dels Matiners, i s'encarregava de la construcció de les carreteres catalanes, tot estalviant al govern la seva participació en el desenvolupament de les comunicacions, un dels punts més deficientes de la infraestructura espanyola.⁵¹ Des d'un decret de 1859, la Junta de Carreteres se sostenia amb un arbitri que significava un recàrrec del 8% sobre l'aranzel dels gèneres importats a la província. La imposició gravava, sobretot, els productes de primera necessitat, de manera que afavoria la classe dominant de la Cata-

46. CASTRO, *La Revolución Liberal...*, pàg. 218-219. GUEROLA, *Memoria de mi administración...*, vol. II, pàg. 122-123, indica que els seus components eren «conservadores todos».

47. PÉREZ GARZÓN, *Milicia Nacional y revolución...*, pàg. 184 i 186.

48. Vegeu NÚRIA SALES, «Servei militar i societat a l'Espanya del segle XIX», *Recerques*, 1 (1970), pàg. 145-181, i «Sociedades de seguros contra las quintas (1865-1868)», dins Clara E. LIDA i Iris M. ZAVALA, *La Revolución de 1868. Historia, Pensamiento, Literatura*, New York, Las Américas Publishing Co., 1977, pàg. 109-125.

49. GUEROLA, *Memoria de mi administración...*, vol. III, pàg. 52, comenta que, si bé a Catalunya «por los años 37 y 38 costó una revolución el hacer la quinta, hoy se hace con más facilidad que en otras partes porque hay más dinero, más espíritu de asociación y por consiguiente hay muchas redenciones a metálico».

50. En parla Fernando FERNÁNDEZ BASTARRECHE, «La cuestión de las quintas en el Sexenio Revolucionario», *Revista de Historia Militar*, 42 (1977), pàg. 7-17, en especial pàg. 8.

51. Josep FONTANA, *La revolució liberal a Catalunya*, Lleida i Vic, Pagès/Eumo, 2003, pàg. 175.

lunya rural en detriment dels interessos dels industrials i els comerciants, especialment els barcelonins, ja que, a la província de Barcelona, es recaptava el 75% de l'impost.⁵² La Junta de Carreteres era presidida pel capità general i també en formaven part el governador civil i quatre vocals, un per cada província. Tot i això, la seva eficàcia era força limitada, a conseqüència de la penúria econòmica de les seves arques, ja que l'Estat s'havia compromès a abonar la meitat del cost de les carreteres, però no ho realitzà mai. També, perquè el seu criteri responia a interessos militars més que no pas econòmics. Considerant aquests extrems, no sorprèn que una de les primeres mesures que adoptà la Junta Revolucionària de Barcelona la tardor de 1868 fos, en primer lloc, la d'abolir l'arbitri, que considerava injust, a part d'encarir el comerç interior, i, alguns dies més tard, la de suprimir la Junta de Carreteres. De la mateixa manera, quant a la manca de participació de l'Estat en les infraestructures viàries barcelonines, cal considerar la circumstància que la majoria dels ferrocarrils s'havia construït amb capitals privats catalans i que els camins veïnals havien estat costejats per la Diputació.

Des de mitjan segle XIX, entre les diferents forces liberals barcelonines es començà a difondre la idea de l'existència d'una estreta connexió entre la centralització politicoadministrativa i les principals problemàtiques que afectaven la ciutat: la urgència de racionalització de la hisenda i l'administració públiques, la deficiència de les infraestructures econòmiques o la manca de legitimació de l'exercici del poder i de l'ordre públic. Pere Anguera ha estudiat com al voltant d'aquest anticentralisme es vehicularen manifestacions de catalanitat, motiu en el qual veu un precedent del catalanisme.⁵³ Sigui com sigui, sabem que, després de l'esclat de la Revolució de 1868, la descentralització esdevindria una demanda recurrent, tant als discursos dels portaveus de les principals tendències polítiques com a les institucions de poder local i provincial.⁵⁴

El desencís de la burgesia catalana conservadora

Josep Fontana ha explicat que, després de l'experiència dels nombrosos conflictes polítics i socials que havien tingut lloc entre 1833 i 1843 i descavalcats del govern de l'Estat els progressistes, que hi havien accedit el 1840, la burgesia conservadora catalana acceptà de bon grat cedir la tasca de controlar l'ordre social a Catalunya al poder central.⁵⁵ Durant molt de temps, als liberals conservadors barcelonins ja els estigué bé que les llibertats polítiques al país fossin molt

52. Pere PASCUAL, «La Diputació i la modernització de la xarxa viària catalana: 1840-1868», dins Borja DE RIQUER (dir.), *Història de la Diputació de Barcelona*, Barcelona, Diputació de Barcelona, 1987, vol. I, pàg. 142-195, especialment pàg. 155, 158 i 164.

53. Vegeu Pere ANGUERA, *Els precedents del catalanisme. Catalanitat i anticentralisme: 1808-1868*, Barcelona, Empúries, 2000.

54. Vegeu JANUÉ, *Els polítics en temps de revolució...*, en especial pàg. 153-173. Una síntesi, a Marició JANUÉ I MIRET, «El Sexenni Revolucionari a Barcelona (1868-1873): contradiccions internes i acaraments amb l'Estat», *L'Avenç*, 203 (1996), pàg. 10-13.

55. Josep FONTANA, «La fi de l'Antic Règim i la industrialització, 1787-1868», dins Pierre VILAR (dir.), *Història de Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1988, vol. V, pàg. 295-353 i 453-464, especialment pàg. 456.

restringides. No tenien cap interès que les classes mitjanes, que evolucionaven cap a un liberalisme cada vegada més radical, participessin del poder. Els feien molta por demandes com ara l'ampliació del cens, la defensa de les llibertats individuals, de culte o de premsa o la llibertat d'associació, sobretot en el context d'un obrerisme emergent que havia protagonitzat revoltes populars i que se sentia atret per aquestes idees.

Però, tot i l'acceptació inicial, la política dels governs moderats es mostrà incaapaç a l'hora d'atreure i assimilar aquesta burgesia, com també la resta de sectors socials catalans, en un projecte de nació consensuat. La política d'ordre públic del moderantisme impedia la creació i el funcionament de canals d'integració mitjançant els quals resoldre, per exemple, la conflictivitat industrial i dirimir les diferències polítiques sense els elevats costos, socials i polítics que derivaven de la recurrència sistemàtica a l'excepcionalitat: el manteniment de Catalunya en perpetu estat de setge es presentava a ulls dels mateixos moderats catalans del tot infundat.⁵⁶

La limitació de les actuacions governamentals de cara a assolir el desenvolupament d'una administració eficaç que fomentés el desenvolupament econòmic i un consens més ampli de la població, el qual contribuís a temperar els creixents conflictes socials, decepcionà, cada vegada més, els nuclis moderats catalans. Borja de Riquer és qui millor ha analitzat com els conservadors barcelonins se separaren aviat de la disciplina del moderantisme oficial i iniciaren les crítiques al caràcter excessivament centralista i poc eficient de l'administració de l'Estat, com també a la militarització de l'ordre públic.⁵⁷ Potser era això el que volia posar de manifest el coetani escriptor progressista Francisco José de Orellana quan opinava que «los moderados catalanes eran más liberales que muchos progresistas de otras partes».⁵⁸

A aquestes desavinences, s'hi afegí el tema dels aranzels. S'ha afirmat que la preocupació de la burgesia industrial catalana per aconseguir de l'Estat la protecció aranzelària que la defensés dels productes industrials estrangers anava més enllà del profit immediat, i tenia a veure amb la seva visió industrialista del desenvolupament econòmic, molt diferent de la de les classes dirigents espanyoles, lligades als interessos dels grans propietaris agraris.⁵⁹

Descontents amb la política dels governs moderats, després del Bienni Progressista, els conservadors catalans s'aliaren amb la Unió Liberal durant el govern llarg d'O'Donnell de 1858-1863. El projecte unionista fou interpretat per sectors importants de l'alta burgesia conservadora catalana com una oportunitat

56. Manel RISQUES, «L'excepcionalitat permanent: Catalunya, 1835-1858», dins RIQUER (dir.), *Història, política, societat...*, vol. VI, pàg. 278.

57. Borja DE RIQUER, «El conservadorisme polític català: del fracàs del moderantisme al desencís de la Restauració», *Recerques*, 11 (1981), pàg. 29-80, i, més recentment, «Acció política i pensament dels conservadors liberals catalans. De Martí d'Eixalà a Duran i Bas», dins Josep M. FRADERA (coord.), *Societat, política i cultura...*, pàg. 201-215.

58. Rafael OLIVAR BERTRAND, *Prim*, Madrid, Giner, 1975 (edició original: 1952), pàg. 380.

59. Vegeu Josep FONTANA, «La burguesía española, entre la reforma y la revolución (1808-1868)», dins Julio VALDEÓN (ed.), *Revueltas y revoluciones en la Historia*, Salamanca, Universidad de Salamanca, 1990, pàg. 125-133, i Josep FONTANA, «La societat catalana contemporània: modernització o pairalisme», dins *Miscel·lània d'Homenatge a Josep Benet*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991, pàg. 137-144.

de dur endavant una opció conservadora, però no reaccionària; reformadora, bé que no democràtica. Alguns nuclis de representants destacats del món econòmic i intel·lectual pretenien una col·laboració més decidida amb els polítics madrilenys a la recerca d'una política d'estabilitat social, creixement econòmic i reforma administrativa en sentit descentralitzador.⁶⁰ Però aquest govern tampoc no endegà les reformes econòmiques esperades ni la descentralització, i es produí un desencant progressiu de la burgesia que l'allunyà dels governs isabelins.

La crisi que es manifestà a l'economia catalana a partir dels anys seixanta aprofundí aquest allunyament.⁶¹ Aquesta crisi d'ampli abast (a la tèxtil cotonera la seguiren la comercial, la ferroviària, la vitícola i la financera) posà en qüestió les realitzacions burgeses dels anys anteriors. Així, des dels anys quaranta del segle XIX, la burgesia financera catalana havia promogut la constitució de les companyies que assumiren la construcció de la xarxa ferroviària catalana, considerada una infraestructura essencial.⁶² Certament, la decisió per part de la burgesia de Barcelona, on es concentrava la indústria catalana, d'emprendre la construcció de la xarxa ferroviària estigué estretament relacionada amb el procés de mecanització de la indústria cotonera. La burgesia financera, que promogué la constitució de les companyies que assumiren la construcció de la xarxa ferroviària catalana, pensà que el ferrocarril constituïria, alhora, una inversió lucrativa i un instrument de desenvolupament econòmic que havia de beneficiar les activitats productives de la totalitat del país. Tanmateix, aquestes il·lusions quedaren frustrades arran de la fallida de les companyies ferroviàries del Principat, esdevinguda entre el 1864 i el 1866. Un exemple el trobem en la construcció de la línia de Barcelona a França, que, com la majoria dels ferrocarrils catalans, havia estat finançada amb capitals privats i comptava aleshores uns 175 quilòmetres. Iniciada per la Companyia de los Caminos de Hierro de Barcelona a Francia por Figueras, en fer fallida es veié obligada a cedir la concessió.

Pel que fa a les causes de la crisi de 1866, s'han atribuït als desequilibris estructurals interns de l'economia espanyola, on el manteniment de les condicions econòmiques tradicionals perpetuava, a causa del baix poder adquisitiu dels consumidors, la manca de demanda per als productes industrials catalans.⁶³ En paraules de Josep Fontana, «la crisi del 1866 no va ésser sinó la manifestació oberta i esclatant d'una crisi més profunda, motivada pel retardament en el ritme de creixement de la industrialització».⁶⁴

60. Manuel MARTÍ, «Les famílies del poder: els partits oligàrquics», dins Riquer (dir.), *Història, política, societat...*, vol. VII, pàg. 75.

61. Sobre la crisi econòmica d'aquesta etapa, vegeu PASCUAL, *Agricultura i industrialització...*, pàg. 261-303; Josep FONTANA, «Canvi econòmic i actituds polítiques. Reflexions sobre les causes de la revolució de 1868», *Recerques*, 2 (1972), pàg. 7-32; Nicolás SÁNCHEZ ALBORNOZ, «El trasfondo económico de la Revolución», *Revista de Occidente*, 67 (1968), pàg. 39-63, i Nicolás SÁNCHEZ ALBORNOZ, «La crisis financiera de 1866 en Barcelona», dins *España hace un siglo: una economía dual*, Madrid, Alianza Editorial, 1977 (2a ed.), pàg. 143-154.

62. Qui millor ha estudiat aquesta qüestió és Pere PASCUAL i DOMÈNECH, *Los caminos de la era industrial. La construcción y financiación de la Red Ferroviaria Catalana (1843-1898)*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1999.

63. MESTRE, *Una ciutat emmurallada...*, pàg. 144 i 276.

64. FONTANA, «Canvi econòmic i actituds...», pàg. 14.

Arran d'aquesta crisi, la burgesia catalana es veié obligada a abandonar la via de creixement expansionista basada en empreses molt ambicioses, i no només industrials. Pere Pascual ha afirmat que el 1866 és el vèrtex on fineix una època d'optimisme i on comença un període dominat per la sensació de fracàs d'una burgesia que, després d'haver creat les condicions favorables, havia desenvolupat els instruments financers per tal de concentrar el capital necessari per portar a terme la modernització de la infraestructura econòmica del país en el context d'un ambiciós projecte industrialitzador.⁶⁵

Segons Borja de Riquer, cap al 1867, amb la dictadura civil de González Brabo, la decepció dels conservadors catalans amb el règim moderat era total.⁶⁶ Un fet que constata aquest allunyament de la burgesia conservadora del règim isabelí és que, l'any 1867, si en el conjunt de l'Estat la participació electoral fou una mica superior al 50%, a Catalunya no passà del 33%, cosa que equivalia a menys de l'1% dels catalans.

La radicalització de les classes populars

L'any 1849, es fundà a Madrid el Partit Democràtic Progressista. Tanmateix, a Catalunya, el corrent demòcrata, que ben aviat adoptà caràcter republicà, s'havia constituït ja al començament d'aquella dècada sota l'impuls d'Abdon Terrades. Josep Fontana ha afirmat que l'agitació revolucionària dels anys de 1840 a 1843 a Catalunya es plantejà com un moviment de lluita per la democràcia, que, malauradament, en sortirà derrotat.⁶⁷ L'ideari demòcrata insistia en la defensa dels drets individuals i en l'ampliació de la participació civil en el règim polític. La major diferència entre demòcrates i progressistes residia en el fet que els primers reivindicaven el sufragi universal, mentre que els últims s'expressaven equívocament sobre la qüestió. De fet, els progressistes temien les conseqüències socials d'una àmplia participació popular en el sistema polític i preferien limitar els seus aixecaments a una acció militar: els *pronunciamientos*.

Casimir Martí considera que l'ideari demòcrata no s'ha de desvincular de les manifestacions de les juntes que s'anaren produint a Catalunya i a Barcelona durant el regnat d'Isabel II (1835, 1840, 1842, 1843, 1854 i 1868), així com tampoc dels diferents tipus de propaganda ideològica republicana existent des dels anys trenta del segle XIX.⁶⁸ En el curs d'aquest segle, les juntes sorgiren en tots els moments en què l'estructura de l'Estat central desapareixia o s'afeblia, i s'atribuïen la sobirania en el territori del Principat. Benet i Martí veuen en aquest fet la manifestació palesa d'un sentiment d'autonomia i anticentralisme.⁶⁹ Més re-

65. PASCUAL, *Agricultura i industrialització...*, pàg. 311.

66. RIQUER, «Acció política i pensament...», pàg. 207.

67. FONTANA, *La revolució liberal...*, pàg. 117.

68. Casimir MARTÍ, «Moderats i progressistes (1843-1868)...», pàg. 167. De tota manera, també s'ha matisat que, sovint, les juntes actuaren com a instrument de les classes dominants per reprendre el control de la situació i restablir l'ordre social que podia haver estat posat en perill, en cas d'haver-se deixat la iniciativa a les classes populars. Vegeu Walther L. BERNECKER, «Juntas populares y comités revolucionarios en los siglos XIX i XX: continuidades i discontinuidades», *Historia Contemporánea*, 4 (1990), pàg. 289-317.

69. BENET i MARTÍ, *Barcelona a mitjan segle XIX...*, pàg. 334.

centment, Borja de Riquer ha anat més enllà i ha sostingut que gran part de la crítica, i fins i tot de la rebel·lió que expressaven els sectors més democràtics del liberalisme català, incorporava no solament la reivindicació de més poder per a les administracions provincials i municipals, cosa que es reflectia de manera persistent en la llista de reivindicacions de les múltiples “juntas revolucionàries” constituïdes, sinó també la denúncia explícita de la castellanització que s’impulsava des del govern.⁷⁰

Amb tot, és cert que el partit demòcrata era, també, força heterogeni. Però, sens dubte, de les tendències que l’integraven la que més influència tingué a Barcelona, i a Catalunya en general, fou la republicana federal, si bé fins al Sexenni Democràtic la formulació del federalisme català restà vaga. Benet i Martí feren notar en el seu dia que el federalisme es feia ressò, més que no cap altra força política, d’aspiracions populars, expressades en les formes encara poc elaborades de l’anticentralisme, de l’ús popular de la llengua i de la defensa del proteccionisme industrial.⁷¹ Certament, per als federals, la modernització de l’Estat, a la qual aspiraven, era inseparable de la seva descentralització administrativa, motiu pel qual aquesta esdevindria una de les seves reivindicacions més persistents. Així, podem concloure amb Fradera que el federalisme constituïa una concepció del poder radicalment antagònica de la forma d’Estat construïda pel liberalisme moderat i que, a la vegada, prolongava les formes descentralitzades tan característiques del moviment liberal a Espanya durant els anys de la Revolució Liberal.⁷² Tanmateix, per a la majoria de federals catalans de mitjan segle XIX, la idea que calia reformar l’estructura administrativa del país en sentit descentralitzador no anava vinculada forçosament a reivindicacions historico-culturals de signe catalanista. Alhora, també als federals d’aquesta etapa se’ls pot aplicar la idea que patriotisme espanyol i identitat catalana no eren contraposats.⁷³

La primera aparició pública del partit demòcrata tingué lloc el 1854, coincidint amb el Bienni Progressista. Els governs de la Dècada Moderada havien anat acumulant descrèdit sobre un sistema en què les eleccions i el parlamentarisme havien esdevingut una pura ficció. L’estiu de 1854, després del pronunciament anomenat la Vicalvarada, promogut per una coalició de progressistes i moderats, a Barcelona es formà una Junta de progressistes i demòcrates republicans recolzada per elements civils, que, poc després, fou dissolta. Malgrat les esperances d’ampliació del règim de llibertats, la major part del Bienni Progressista, Catalunya la visqué reprimida pel capità general Zapatero, cosa que contribuï a descrèdit del partit progressista en el poder. Dos anys més tard, Isabel II eliminà del poder Espartero i encarregà el govern a O’Donnell. La decisió provocà a Barcelona i altres poblacions catalanes una revolta que fou sufocada i s’inicià un pe-

70. RIQUER, «La formació de les noves identitats...», pàg. 60.

71. BENET i MARTÍ, *Barcelona a mitjan segle XIX...*, pàg. 168. Més recent, Àngel DUARTE, «Los federales catalanes», dins Isidre MOLAS (ed.), *Francisco Pi y Margall y el federalismo*, Barcelona, ICPS, 2002, pàg. 67-99, especialment pàg. 73-76.

72. FRADERA, «El liberalisme en els anys revolucionaris...», pàg. 218. En el mateix sentit, GARCIA ROVIRA, «Los proyectos de España...», en especial pàg. 1.017 i s.

73. FRADERA, «La política liberal...», pàg. 69. Aplicat als federals, a DUARTE, «Los federales catalanes...», pàg. 76.

riode de forta repressió. Tres mesos després, O'Donnell fou substituït pel moderat Narváez.

Després del Bienni Progressista, amb l'actuació de Zapatero, el boicot contra les selfactines, la creació de la Junta de Directors de la Classe Obrera i la vaga de juliol de 1855, s'imposà de nou la prohibició legal d'associar-se a les organitzacions obreres. El 1861, un grup de liberals progressistes creà l'Ateneu Català de la Classe Obrera, però l'associació aviat entrà en crisi. Casimir Martí considera que aquestes circumstàncies devien castrar notablement tot intent de donar coherència i impuls a les aspiracions de la classe treballadora. Això no obstant, durant els anys 1864 a 1866 consta, a través de la premsa obrera, que encara que no existís la llibertat d'associació, gràcies al règim tolerant establert pel general Dulce i a la benevolència del governador civil, actuaven a Barcelona associacions obreres de caràcter notori i públic. Tanmateix, la reacció de l'autoritat a les insurreccions del general Prim de gener i juny de 1866 posà fi a les esperances d'arribar a obtenir per a les associacions obreres un règim de llibertat legal. Des d'aleshores, fins a la Revolució de dos anys després, el moviment obrer barceloní quedà sumit en l'obscuritat.

Tot i això, la politització de les capes populars urbanes i del proletariat industrial creà un terreny favorable per a les propostes d'un canvi radical de règim polític. La tendència inicial interclassista que a Catalunya adoptà el republicanisme, fou vista amb simpatia per alguns obrers de Barcelona.⁷⁴ Així, doncs, després de l'experiència del Bienni Progressista, fou el partit demòcrata-republicà la força que, majoritàriament, capitalitzà la confiança de les classes populars, tot i que, durant els anys seixanta, encara col·laborarien en els intents insurreccionals progressistes. Alhora, aquests anys el programa democràtic trobà un grup de pensadors, encapçalats per Pi i Margall, capaços d'una crítica prou articulada de les limitacions de l'Estat i de la societat espanyola sorgida de la revolució liberal.⁷⁵ També això contribuï al fet que entre els sectors populars de Barcelona adquirissin cada vegada més ressò els qui sostenien que el progrés de la ciutat no era possible si abans no es modificava l'estructura política de l'Estat en sentit descentralitzador.

Sens dubte, a mitjan dècada dels seixanta, a Barcelona, els elements revolucionaris tenien més seguidors que en cap altra província, i aquests, segons testimonia el governador Guerola, havien esdevingut «demòcratas por principio y por estudio».⁷⁶ En acabat, serien els demòcrates els qui donarien ideari al moviment revolucionari de 1868: la sobirania popular, el sufragi universal, el respecte a una sèrie de drets individuals. Alhora, després de la Revolució, el sufragi universal masculí evidenciaria que el republicanisme federal era la tendència política a la qual donava suport la majoria de barcelonins.⁷⁷

74. Sobre la influència del republicanisme en el primer moviment obrer a partir de 1848: GABRIEL, «El anarquismo en España...», pàg. 336-339; i FONTANA, «Nacimiento del proletariado...», pàg. 91-92.

75. FRADERA, «El liberalisme en els anys revolucionaris...», pàg. 218.

76. GUEROLA, *Memoria de mi administración...*, vol. II, pàg. 118.

77. Vegeu Maricó JANUÉ I MIRET, «Les primeres eleccions municipals amb sufragi universal a Barcelona (18-28 de desembre de 1868)», dins *III Congrés d'Història de Barcelona. Ponències i Comunicacions*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1993, vol. 2, pàg. 465-474, i JANUÉ, *Els polítics en temps de revolució...*

El retard de la revolució

El torn entre moderats i unionistes que s'establí després del Bienni Progressista, en principi no negava als progressistes la possibilitat d'accedir algun dia al poder polític. Però això no tingué lloc, a part que s'adoptaren mesures repressores contra les reunions del partit. Aviat, les divergències internes sobre com calia reaccionar davant d'aquesta situació s'agregaren. Així ho testimoniava l'escriptor i polític demòcrata Adolfo Joaritz quan, al començament dels anys seixanta, escrivia: «La situación del partido liberal en España y particularmente en Cataluña dista mucho de ser perfecta; a la armonía que debería reinar entre sus individuos la han reemplazado mil rencillas que producen la desunión en sus filas».⁷⁸

Aquesta visió crítica sobre l'estat en què es trobaven els progressistes, tanmateix, no era exclusiva de demòcrates i republicans, sinó que era compartida pels elements més destacats de la tendència. Així, Patricio de la Escosura escrivia a Agustí Aymar l'abril del 1860 que «nuestro partido, que tiene más porvenir y acaso más próximo del que pudiera creerse, adolece entre otros males del de andar un poco disperso».⁷⁹

Amb tot, sí que hi havia una qüestió on tots els progressistes coincidien, i era que la forma òptima de govern era una monarquia constitucional on el codi fonamental aprovat fos realment respectat pels governs. Si era possible d'aconseguir-ho sense enderrocar la monarquia vigent molt millor, ja que, segons els progressistes, la forma monàrquica era imprescindible per tal que l'ordre es mantingués, i aquest darrer era essencial perquè qualsevol sistema polític es pogués considerar vàlid. Només la convicció que aquest règim a què aspiraven no era factible amb Isabel II els volcà a la via revolucionària.

En acabat, l'any 1863, el partit progressista acordà el retraïment i restà abocat a la revolta, cosa que no fou unànimement acceptada pels progressistes catalans. Així, ens consta que polítics progressistes tan destacats com l'escriptor, periodista i historiador Víctor Balaguer, el ja esmentat Agustí Aymar o el molt conegut i estimat a Barcelona polític d'origen navarrès Pascual Madoz no hi estaven d'acord.⁸⁰ Alguns progressistes, malgrat el seu desacord amb el règim, temien les conseqüències socials del retraïment i tenien poques esperances en els seus avantatges polítics i per al progrés econòmic, sobretot considerant les experiències dels anys anteriors i la poca coherència interna del partit. Alguns demòcrates, però no la majoria del partit, que no hi confiava, decidiren de col·laborar en les accions progressistes.

L'estiu de 1864 hi hagué tres pronunciaments frustrats. El maig de l'any següent tingué lloc una nova temptativa fracassada protagonitzada per Prim. Tampoc no tingué èxit l'intent de gener de 1866, on col·laboraren alguns progressistes catalans, ja que s'evità l'ajut de civils, que els progressistes temien. Aquest fracàs causà una gran decepció en les classes populars catalanes i les allunyà del progressisme.

78. Adolfo JOARITZI, *Los progresistas, los demócratas y los individualistas. Dedicado al partido liberal*, Barcelona, Valentín Domenech, 1861, pàg. 7.

79. BC, Manuscrits, Papers personals i correspondència política d'Agustí Aymar i Gelabert, carta de Patricio de la Escosura a Aymar, d'11 d'abril de 1860.

80. Vegeu BC, Manuscrits, Papers personals i correspondència política d'Agustí Aymar i Gelabert, carta de Madoz a Aymar, on el primer sostenia la necessitat d'abandonar el retraïment, i AVB (Arxiu Víctor Balaguer), Epistolari de Víctor Balaguer, carta de Madoz a Balaguer de 18 de desembre de 1867, on el primer qualificava el retraïment d'absurd.

Tanmateix, arran d'aquesta desfeta, que havia evidenciat la impossibilitat de derrocar el règim només amb l'exèrcit, en el pronunciament de l'estiu del mateix any, els progressistes comptaren amb el suport de civils catalans, però aleshores fallà el comandament militar. Aquest intent, a Catalunya, com a Madrid, acabà amb una forta repressió, que coincidí amb l'agreujament de les condicions de vida de les classes populars, a causa de la profunda crisi econòmica. Finalment, el convenciment que, per tal d'assolir el seu objectiu, precisaven d'un recolzament popular més ampli conduí els progressistes a pactar amb els demòcrates. Així, l'estiu de 1866, progressistes i demòcrates signaren el pacte d'Ostende, on es posaven d'acord en l'elecció, per sufragi universal, d'una assemblea constituent que decidís les característiques que havia d'adoptar el nou règim després del pronunciament. Amb tot, i a pesar d'haver estat convidades, algunes de les figures més prestigioses de la tendència democràtica, entre les quals Pi y Margall, que no confiaven en les promeses progressistes, es negaren a assistir al pacte.⁸¹

Per Fontana, allò que pretenien els progressistes amb l'enderrocament d'Isabel II era, únicament, l'obtenció del poder, i només l'evidència obtinguda en els anys de conspiració anterior –que el règim era massa fort per a ensorrar-lo amb un grapat de soldats– els havia portat a acceptar gradualment la necessitat de col·laborar amb altres forces.⁸² En això, sembla compartir plenament l'opinió del coetani republicà Antonio Altadill, qui sostingué que «el hambre de poder, no el noble propósito de mejorar las condiciones políticas y sociales de España y de dar la libertad al pueblo [...] condujo a Prim y á su partido a la revolución».⁸³ Altadill atribuïa, també, a aquesta causa el creixent divorci entre els progressistes i la massa del poble i el procés de descomposició en què es trobava el partit.⁸⁴

Un any després d'Ostende, a Catalunya i l'Alt Aragó s'organitzà un moviment de base civil amb comandament militar, que esperava que, un cop engegat, Prim s'hi posaria al capdavant. Tanmateix, aquest seguia preferint dirigir un pronunciament exclusivament militar i deixà plantats els combatents de Catalunya, que quedaren profundament decepcionats. Aquesta vegada, el desprestigi dels militars progressistes fou total. Molts demòcrates catalans foren empresonats o hagueren de desterrar-se. Com a conseqüència, la Revolució de 1868 agafaria els republicans catalans mal preparats i els faria perdre la iniciativa dels primers moments, que quedà a mans dels progressistes.⁸⁵

Destacats representants del progressisme considerarien que l'actuació de Prim a l'aixecament de l'agost del 1867 jugà un paper de primer ordre en l'agreujament de la descomposició del partit. Així, poc després que l'aixecament fracassés, el progressista Botella manifestà a Víctor Balaguer:

Si Prim hubiese comprendido el espíritu de Cataluña entera a buen seguro que sin fuerzas para custodiarle hubiera pasado la frontera y quedaba levantado el país y las fuerzas del ejército rendidas en cuarenta y ocho horas [...]

81. FONTANA, «Canvi econòmic i actituds...», pàg. 17.

82. FONTANA, «Canvi econòmic i actituds...», pàg. 19.

83. A. ALTADILL, *La monarquía sin monarca. Grandezas y miserias de la Revolución de Setiembre*, Barcelona, Eduardo González, 1870, pàg. 18.

84. ALTADILL, *La monarquía sin monarca...*, pàg. 18.

85. FONTANA, «Catalunya i la Revolució del 1868...», pàg. 52-54.

no es facil reanimar el valor perdido pues que muchos y muchos miles de hombres se habrán retirado por tener ya muchos y muchos desengaños [...] si algún día tratan de algún otro plan y hantes no han procurado introducir harmas y municiones en muchos miles, de seguro que no harán nada y perderán y fracasarán todos cuantos movimientos intenten y aun con esto, tal vez sería algo dudosa la victoria.⁸⁶

Els darrers moments del regnat d'Isabel II es desenrotllaren en una situació que s'anava fent progressivament insostenible per la suma de malestar social engendrat per la crisi econòmica i per l'hostilitat política creixent que anava envoltant la reina, llençada en braços dels moderats. Mort O'Donnell, al final de 1867, el nou cap unionista Serrano pactà amb els progressistes el pronunciament militar. En aquells moments, tanmateix, els progressistes es trobaven incapacitats per accedir al poder sense l'ajut d'altres forces. Madoz considerava el partit propi «para la revolución inútil, para la legalidad impotente [...] hoy por hoy no hay partido».⁸⁷

Durant els mesos següents, se succeïren per part d'elements adeptes al progressisme manifestacions del tipus «hemos sabido demostrar a la faz del mundo nuestra impotencia».⁸⁸ De nou Madoz, al començament de l'estiu de 1868, afirmava, fent referència al partit, que «marchando como marcha, no quedarán ni hombres, ni jefes, ni bandera, ni principios, ni tradiciones ni historia».⁸⁹

Potser conscients de la desorganització del partit i dels desenganys que s'havia endut la població en accions anteriors, ja ben entrat l'any 1868, a Catalunya, alguns dels elements progressistes, ni consideraven oportú el pronunciament, ni l'esperaven quan es produí. Pocs mesos abans que es produís, Madoz escrivia a Balaguer dient-li: «Opino como V. que hoy nadie piensa seriamente en España, dentro de España, en ensayar movimientos revolucionarios; pero también es cierto que no nos dejarán tranquilos y V. y yo, y otros muchos no tendremos un momento de tranquilidad». I continuava: «Me dice V. que está V. resuelto a no meterse en nada [...] ¿Podrá V. podrá yo con esta resolución vivir tranquilo [...]? No. Se necesita toda nuestra virtud y toda nuestra fuerza de carácter para no entregarnos a las extremidades de una revolución; pero yo quiero y Vd. quiere, mucho á su Patria, para no comprometer sus destinos, y hacerla marchar por caminos inciertos y peligrosos».⁹⁰

Dirigents destacats dels nuclis progressistes fins i tot consideraven els rumors d'intents revolucionaris com un instrument utilitzat pels més reaccionaris amb l'objectiu de crear-los un ambient polític desfavorable.⁹¹ En realitat, resulta difi-

86. AVB, Epistolari de Víctor Balaguer, carta de Botella a Balaguer, núm. 29.

87. AVB, Epistolari de Víctor Balaguer, carta de Madoz a Balaguer, núm. 17.

88. AVB, Epistolari de Víctor Balaguer, carta de Valentí Parera a Balaguer de març de 1868, núm. 124.

89. AVB, Epistolari de Víctor Balaguer, carta de Madoz a Balaguer de 20 de juny de 1868, núm. 325.

90. AVB, Epistolari de Víctor Balaguer, carta de Madoz a Balaguer d'abril de 1868.

91. El mateix mes d'abril, Madoz escriu a Balaguer fent referència als rumors de temptatives revolucionàries: «También aquí nos mantienen con alarmantes noticias, y opino en Madrid, como V. opina en Barcelona, que nada hay, absolutamente nada, pero que desgraciadamente así se creará atmósfera y continuarán las precauciones, y comenzarán las persecuciones, y no tendremos un momento de tranquilidad» (AVB, Epistolari de Víctor Balaguer, carta de Madoz a Balaguer de 17 d'abril de 1868).

cultós de calibrar en quina mesura els progressistes catalans estaven al corrent dels moviments de Prim, bé que Fontana ha afirmat que a les cartes de la conspiració del 1868 no es troba cap al·lusió a contactes amb Catalunya.⁹²

Finalment, a mitjan setembre de 1868, tingué lloc a Cadis el pronunciament, on els sublevats difongueren unes proclames força ambigües sobre el contingut del moviment. En aquest context, no resulta gens estrany que el triomf de la sublevació agafés desprevinguts els mateixos portaveus del partit progressista a Barcelona.⁹³ De fet, els revolucionaris barcelonins no se sumarien a la revolució fins al final de setembre, quan la major part de l'Estat ja s'hi havia sumat.⁹⁴

Conclusions

A partir de l'anàlisi que acabem de dur a terme, pensem que podem sintetitzar en quatre, tots ells interconnectats, els principals factors que condicionaren la desafecció dels barcelonins pel règim liberal isabelí entre 1833 i 1868.

En primer lloc, l'extrema corrupció del règim polític, que en paralitzava el funcionament. A Espanya, la monarquia isabelina significà la instal·lació d'un règim liberal, nominalment constitucional i representatiu, però on la Constitució no s'acomplia i la representació, a través del cens, era extremament limitada.⁹⁵ Des de mitjan anys quaranta, la participació en el règim es reduí als grups polítics dirigents, és a dir, al partit moderat –cada vegada menys representatiu a Barcelona– i a les seves clienteleles. Les eleccions eren falsejades, les oposicions reprimides i els funcionaris se seleccionaven pel seu caràcter d'addictes al règim. Tot això, a la capital catalana, anava acompanyat d'un progressiu descontentament general per la defectuosa actuació de l'administració, el centralisme paralitzant i inoperant, els favoritismes i els negocis corruptes.⁹⁶ Una publicació d'orientació democràticorepublicana descrivia, poc després de la revolució de 1868, el règim polític isabelí acabat d'enderrocar com una «rémora constante de todo lo útil, la corrupció que la roía se manifestaba con frecuencia por medio de escándalos

92. FONTANA, «Catalunya i la Revolució del 1868...», pàg. 54.

93. Deia la *Crónica de Cataluña*, 30 de setembre de 1868: «Cuando ayer determinamos suspender la publicación de la Corona, no pensábamos verdaderamente volver tan pronto a reanudar nuestras tareas periodísticas [...] que tan pronto llegásemos a poder manifestar nuestra satisfacción por el triunfo definitivo de la causa de la nación». Es tracta del primer exemplar del periòdic, que era dirigit pel mateix equip que, fins al dia anterior, editava *La Corona de Aragón*. Aquesta darrera fou suspesa a causa de no voler contribuir a la propagació de les notícies que el capità general de Catalunya obligava a inserir als periòdics. Vegeu M. M DE LARA, *El cronista de la Revolución española de 1868. Narración fiel de todos los sucesos... Coleccionado y ordenado por... Primera división*, Barcelona, Imp. de Celestino Verdaguier, 1869, pàg. 100.

94. JANUÉ, *La Junta Revolucionària...*, especialment pàg. 17-20.

95. Vegeu José Luis COMELLAS, «Génesis de la Revolución del 68», *Atlántida*, VI, 36 (1968), pàg. 534. Hem subratllat la contradicció entre la precoç introducció de la legislació liberal a Espanya i les deficiències de la democratització de l'Estat liberal en el curs del segle XIX a Maricó JANUÉ I MIRET, «La construcción del estado liberal y sus élites en la historiografía española: ¿Ni revolución ni burguesía?», *Notas, reseñas iberoamericanas, literatura, sociedad, historia*, 13 (1998), pàg. 40-59.

96. Vegeu RIQUER, «El conservadorisme polític català...», pàg. 29-80.

que no podían ocultarse y que sublevaban no pocas veces la conciencia pública [...] el triste espectáculo que ofrecieron a la faz del mundo los candidatos para diputados a Cortes, que ofrecían a sus distritos no ya sostener principios políticos y económicos que asegurasen la marcha de la nación hacia su prosperidad, sino el pronto despacho de tal o cual expediente que al distrito interesaba, candidatos que aspiraban a ser agentes de negocios, en vez de representantes del país. Esto lo hemos visto, ha sido público y notorio».⁹⁷

Un segon condicionant per explicar el creixent desacord de les diverses forces socials i polítiques barcelonines amb els governs del liberalisme moderat, el trobem en les peculiaritats del desenvolupament socioeconòmic de la capital catalana enfront d'altres poblacions de l'Estat. En aquells moments, Barcelona era la segona ciutat de l'Estat pel que feia al nombre d'habitants i la primera quant al grau d'industrialització i desenvolupament econòmic. La creixent complexitat social vinculada a aquest fet havia convertit Barcelona en una de les ciutats més conflictives d'Espanya, tant des del punt de vista social com polític. Amb un terç de població obrera, la lluita de classes era patent a la ciutat. La incapacitat dels governs a l'hora d'assegurar a les classes conservadores el desitjat control de l'ordre públic, juntament amb la limitació de les seves actuacions en favor del desenvolupament de les infraestructures necessàries per al desenvolupament industrial, decebé els conservadors catalans. Alhora, la politització de les capes populars urbanes i del proletariat industrial fomentà la difusió en aquests sectors socials del liberalisme més radical i democratitzador. No és estrany que, durant l'etapa isabelina, la capital catalana protagonitzés la majoria de revoltes liberals i populars significatives a l'Estat.

En aquest punt, cal considerar un tercer element que allunyà els diferents corrents liberals barcelonins del règim isabelí: la ineficàcia de l'administració i el caràcter injust del sistema impositiu i de recaptació. Les creixents exigències impositives per part de l'administració central, concretades en impostos poc justos socialment, com ara els dels consums i les carreteres, o les redempcions de les quintes, provocaren repetits aldarulls durant el règim isabelí. Aquests s'expliquen, a més, perquè la pressió contributiva no es veia gens compensada per una intervenció adequada de l'Estat en favor d'infraestructures imprescindibles com ara les vies de comunicació. Tampoc, en el d'infraestructures necessàries per a la millora de les condicions de vida dels ciutadans, com ara les reformes urbanes en general i, en concret, l'enderrocament de les muralles i l'eixample de la ciutat. Aquesta situació comportà l'existència de tensions cada vegada més grans entre les actuacions dels governs i els diferents grups socials a Barcelona, des dels obrers a la gran burgesia. A això s'ha d'afegir que, des de mitjan anys seixanta, la ciutat, i l'Estat en general, es trobaren immersos en una profunda crisi del sistema econòmic, amb el consegüent empobriment de la població. Sense que puguem oblidar les molt rellevants tensions socials internes, es pot afirmar que, a mitjan segle XIX, la vivència que tenia el conjunt de la societat barcelonina de tot allò que es relacionava amb l'administració central era d'una gran ineficàcia.

Per últim, cal tenir en compte la incapacitat del règim liberal moderat per temperar la conflictivitat social amb mitjans eficaços que facilitessin la identificació de les classes populars amb les institucions de govern i, en general, una major le-

97. *El Telégrafo*, 15 d'octubre de 1868.

gitimació del règim. Davant la situació de tensió econòmica, social i política, i incapaçs de temperar-la amb mitjans eficaços, els governs isabelins optaren per fournir la ciutat amb un important contingent militar, que venia a ocupar un 40% del territori jurisdiccional. L'exèrcit es convertí en l'instrument principal emprat per les autoritats per al manteniment de l'ordre públic, de manera que la major part de la població barcelonina no el veia com un símbol de la nació, que la protegia d'enemics interiors i exteriors, sinó com un repressor de les llibertats dels ciutadans. La forta presència militar afavorí que capitans generals i governadors civils gaudissin a les institucions de govern locals d'un gran poder, que els permetia de conculcar la voluntat de l'autoritat civil. Això es concretà en el fet que, al llarg del segle XIX, la ciutat es mantingué durant llargs períodes en estat de setge i/o amb les garanties constitucionals suspeses. A més, la voluntat dels governs de convertir Barcelona en una plaça forta de primer ordre els decidí a retardar l'enderrocament de les muralles i l'eixamplament de la ciutat. Aquestes actuacions implicaren greus perjudicis per a les condicions de vida de les classes populars barcelonines, precàries en el context europeu, i incrementaren el perill de desordres socials, cosa que tampoc no agradava els sectors conservadors.

La burgesia conservadora esdevingué conscient de la major complexitat dels problemes de la societat barcelonina i de la complicació més gran de la vida política a la ciutat i intentà fer-ho comprendre als governs de Madrid, però no tingué èxit. Temorosa dels desordres socials, aquesta burgesia conservadora hagués preferit sentir-se recolzada per l'Estat en les seves pretensions de modernització econòmica i administrativa, però això no semblava possible.

Paral·lelament, la complexitat del desenrotllament de la societat catalana féu que hi comencessin a tenir un ressò considerable les tendències polítiques que sostenien que el progrés no era possible sense ampliar en alguna mesura la participació en el sistema polític i modificar l'estructura de l'Estat en sentit descentralitzador.

Arribats a aquest punt, tanmateix, ens sorgeix un interrogant, que en el seu moment ja plantejà Josep Fontana. No deixa de semblar contradictori que, malgrat el consens social i polític majoritari a Barcelona en el desacord amb el règim isabelí, el 1868 fos la primera vegada que a la ciutat el liberalisme més radical es pronunciés amb retard.⁹⁸ Per explicar aquesta manca d'iniciativa, en una ciutat que fins llavors havia protagonitzat la majoria de pronunciaments liberals de l'etapa isabelina, pensem que cal considerar dos factors complementaris. D'una banda, els interessos diferenciats de les forces polítiques liberals revolucionàries a Catalunya i les seves homòlogues a Espanya. De l'altra, les notables divergències entre les diferents tendències oposades al règim isabelí sobre l'abast del canvi polític i el moment oportú de forçar-lo.

Els progressistes catalans, conscients, a causa de les experiències revolucionàries anteriors, que la resta de progressistes no concebien com ells el progrés econòmic, pensaven que una revolució solament els podia portar tot allò que no volien i res del que desitjaven. La perillosa "Revolució" només podia significar, en aquelles circumstàncies, posar en perill l'ordre social establert sense que es produís una modernització econòmica que no era entesa fora de Catalunya. Ells haguessin preferit que, abans que tingués lloc la revolució, el seu partit aconse-

98. FONTANA, «Catalunya i la Revolució...».

guís un major acord de principis que els assegurés que accedir als òrgans de poder no seria inútil per assolir els seus objectius de desenvolupament econòmic i estabilitat social i política. De fet, allò que en el fons haurien desitjat és que la introducció per part de l'Estat dels mínims canvis precisos per permetre'ls avançar en la via del progrés econòmic fes innecessària la revolució i, sobretot, la temuda participació civil en aquesta. Per als monàrquics revolucionaris, n'hi havia prou que la direcció de l'Estat estigués a mans d'aquells que entenien el progrés com ells, sense necessitat, si no era imprescindible, que hi participessin totes aquelles forces socials que podien posar en dubte els seus criteris. Però això semblava poc versemblant en aquells moments, ja que el partit es trobava descompost i faltat de suport social.

El plantejament majoritari entre els republicans del Principat era molt diferent. Per a aquests, no n'hi havia prou amb un pronunciament militar, ja que consideraven la modernització de l'Estat inseparable de la seva legitimació per part de la societat, és a dir, de la democràcia. D'altra banda, pensaven que aquesta darrera era impossible en un règim de forma monàrquica. Segurs que, només ells mateixos, podien fer una revolució que anés més enllà d'un recanvi d'homes al capdavant del govern, els republicans catalans no volgueren avenir-se amb cap altra força política. Tot i que no deixaren de proclamar i preparar el canvi revolucionari,⁹⁹ preferien que la perillosa "Revolució" no es dugués a terme fins que estiguessin segurs de guanyar-la per als seus objectius de democratització del sistema polític. Conrad Roure, republicà federal que viuria els esdeveniments revolucionaris de 1868, justificaria anys després la manca d'entusiasme espontani de la població barcelonina perquè estava «escarmentada por lo que le había ocurrido en otras revueltas [...] en que había servido de cabeza de turco sin obtener ventaja alguna».¹⁰⁰

Així, doncs, al lliandar de la Revolució de 1868, aquell model d'Estat liberal espanyol, autoritari i centralitzador, però ineficax i no integrador, no era recolzat gairebé per ningú a Barcelona. No ho era en cap cas pels antiliberals, de qui aquí no ens hem ocupat, perquè aquell ja mai no havia estat el seu règim. La major part de la resta de tendències polítiques havia arribat al convenciment que el desenvolupament econòmic havia d'anar de la mà d'alguna mena de transformació política que ampliés la legitimitat de l'Estat i en modernitzés l'aparell. Per a la majoria d'aquestes, era clar que caldria fer-ho d'una manera "revolucionària", és a dir, deixant de reconèixer l'autoritat establerta.¹⁰¹ Sobre quan i com aquesta

99. Estudia les activitats conspiratives de demòcrates i republicans a Barcelona Josep PICH I MITJANA, «Juntas, tertulias y conspiración en la crisis del régimen isabelino. El caso de la ciudad de Barcelona, 1867-1868», *Hispania*, 217 (2004), pàg. 689-710.

100. Conrad ROURA, a *Recuerdos de mi larga vida*, Barcelona, El Diluvio, 1925-1927, vol. III, pàg. 96.

101. Uns anys abans, el demòcrata JOARITZI, *Los progresistas, los demócratas...*, havia definit la revolució de la següent manera: «Cuando una parte, mayor ó menor, del país no reconoce y acata la autoridad establecida y se subleva contra ella para establecer otra distinta, ocurre entonces lo que se llama una revolución; y el tiempo que transcurre desde el derrumbamiento de la autoridad antigua hasta el establecimiento de la autoridad nueva, es lo que constituye el período revolucionario; período de lucha material, durante el cual se aflojan ó rompen por completo los lazos sociales, se oscurecen las ideas de derecho y de deber, y es la fuerza la única autoridad y la única razón que se obedece».

revolució s'havia de dur a terme, tanmateix, no hi havia acord entre les diferents tendències liberals barcelonines. Això explicaria que la Revolució de 1868 fos l'única excepció del segle XIX en què Barcelona no fou capdavantera del moviment revolucionari i que esperés que el triomf d'aquesta estigués assegurat per a prendre-hi part activa.

Finalment, els fets es precipitaren i, malgrat el retard amb què, per primera vegada, a Barcelona es produí el pronunciament liberal, la Revolució de setembre de 1868 obligà les diferents tendències a concretar quins havien de ser els trets del canvi polític que propugnaven. Les obligà a concretar-ho més que mai no ho havien fet abans, perquè, per primera vegada, el sufragi universal directe –si bé només masculí– les forçà a haver de convèncer més persones que mai abans no havien necessitat. Durant el Sexenni, a Barcelona, es produiria, encapçalat pels federals, un intens primer debat polític obert sobre la configuració política i administrativa de Catalunya.¹⁰² Aquí és important adonar-se que aquest debat no sorgí de manera fortuïta, sinó que s'havia estat coent els anys anteriors de crisi del règim liberal isabelí. El Sexenni seria, a més, un moment important d'impuls catalanitzador, que es reflectiria tant en l'ús de la llengua oral i escrita –la nova premsa de l'etapa ho fa patent– com en notables manifestacions de caràcter literari i cultural.

102. Vegeu JANUÉ, *Els polítics en temps de revolució...*, en especial pàg. 153-173. Hem intentat una interpretació del Sexenni Revolucionari a nivell de Catalunya a Marició JANUÉ i MIRET, «El fracaso del Sexenio en Cataluña», dins SERRANO GARCÍA (dir.), *España 1868-1874 (Nuevos enfoques sobre el Sexenio Democrático)*, Valladolid, Junta de Castilla y León, 2002, pàg. 267-297, i a Marició JANUÉ i MIRET, «La vida política a Catalunya durant el Sexenni», dins Marició JANUÉ, Borja DE RIQUER, Pere GABRIEL, Josep PICH i Isidre MOLAS, *La Diputació revolucionària, 1868-1874*, Barcelona, Diputació de Barcelona, 2003, pàg. 11-37.